

Nagy Péter Tibor

ISKOLA-RENDSZER-VÁLTÁS

+322:37
+37 törvény

meg. iskolák és az egyházi iskolák
közé

Az egyházak megváltozott szerepét talán leginkább az egyházi iskolák újra-indításának körülményei mutatják. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy a rendszerváltás természetes eredményeként szabaddá vált az iskolaalapítás és ezzel a szabadsággal többek között az egyházak is éltek, hanem arról, hogy a kormányzat oktatás- és egyházpolitikája középpontjába helyezte azt a törekvést, hogy – a konkrét igényektől és lehetőségektől függetlenül – növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya. Noha természetesen nem jelenthetjük ki, hogy a kormány a következő hónapokban nem tesz újabb, jelentős lépéseket ez ügyben – hiszen egyik nyilatkozata tanúsága szerint éppen Boross Péter tartja kívánatosnak, hogy a magyar közoktatásban az egyházi iskolák aránya érje el a 20 százalékot –, ez alkalommal az 1993 nyarán meghozott közoktatási törvényt tekintjük krónikánk zárófejezetének.

A NÉMETH-KORMÁNY IDŐSZAKA

A Pozsgay Imre környezetéből irányított történelmi múlttal való szembenézés részeként a korszak vezető reformlapja, a *Magyar Nemzet* cikksorozata a Pócspetri- és a Mindszenty-ügyet párhuzamos történetként mutatta be, azt sugallva, hogy az egyházi iskolák államosítása beleillik a Rákosi-rendszer törvénytelenégeinek sorába. Ezt az értékelést azért kellett alaposan előkészíteni, mert a a hetvenes évektől a történelmi tanulmányok és visszaemlékezések – még a negyvenedik évfordulón, 1988-ban is – nem a szocialista rendszer vívmányaként, hanem az elmaradt polgárosodás „pótlásaként” értékelték az iskolák államosítását.

A nyolcvanas évek vége felé az egyházakkal kapcsolatos ágazati politika az erősen kompromittálódott Állami Egyházügyi Hivatalból mindinkább a Művelődésügyi Minisztériumba helyeződött át. A katolikus és a református egyház köreiből már ekkor azzal kezdtek számolni, hogy a korábban államosított ingatlanokat visszakapják. „Az egyházi ingatlanok visszaadása nemzeti érdekünk” – nyilatkozta Glatz Ferenc kultuszminiszter 1989 nyarán Mogersdorfbán. Ősszel – a fasori gimnáziumban megtartott országos évnyitó után – pedig már a minisztérium képviselői megbeszélést tartottak katolikus főpapokkal az ingatlanok visszaszolgáltatásáról.

Az első oktatási célokat szolgáló ingatlanátadások még a külpolitikai nyitással is összefonódtak; az elsőként megnyílt fasori evangélikus gimnáziumot George Bush is

meglátogatta. Amerikai magyar református egyházi alapítvány született a sárospataki gimnázium támogatására, s az alapításban az amerikai nagykövet, Mark Palmer is aktívan közreműködött. Szintén külföldi segítséggel szerveződtek újjá a kalocsai iskolanővérek.

Részben az emigránsoknak tett gesztusként értékelhető, hogy az iskola-visszaigénylések közül először a budapesti Móricz Zsigmond gimnáziumé lett sikeres. A megszervezendő Baár–Madas igazgatójául a szabadgondolkodó református értelmiség egyik vezető figuráját, a szekularizált értelmiségi körökben is nagyrabecsült Bibó Istvánt kérték fel.

Jellemző azonban, hogy a református egyházzal történt megegyezés az iskolaépület tulajdonosának, a fővárosnak az együttműködése nélkül történt, ezért a Fővárosi Tanács illetékes elnökhelyettese a sajtóban is bírálta minisztert. A „Móricz” számára végül is csak központi forrásból lehetett új épületet építeni. Ebből az esetből világosan látszik, hogy azok a konfliktusok, amelyek az 1991-es egyházi ingatlantörvény után kirobbantak, nem pusztán a keresztény értékeket követő kormányzat és a liberális önkormányzatok ideológiai ellentétéből fakadnak, hanem az *eltérő érdekek megjelenési formái*. Már 1989-ben – nemzetiek és liberálisok nagypolitikai ellentétét és az önkormányzati törvényt megelőzően – szemben állt egymással az egyházak támogatásának megnyerése érdekében anyagi gesztusokra kész kormányzati érdek és az egyes iskolák működtetéséért felelős, a helyi társadalmat képviselő lokális érdek.

Míg a neves iskolák költöztetéséért, összébszorulásáért a helyi elitek – nemcsak budapestiek, de a későbbi Tóth Árpád-ügy előszelét megérző debreceniek is – láthatóan nehezelték a kormányzatra és az egyházakra, addig a kisebb tekintélyű iskolákról – nemcsak az épület, de az *intézmény* átadásáról is – szívesen tárgyaltak a helyi tanácsok. Ebben az évben fogalmazódott meg a katolikus egyház iskolaiágénye Makón és a reformátusé Pápán.

A napilapokban, a politikusok (köztük az illetékes igazságügy-miniszter) nyilatkozataiban az egyházi ingatlanok hamarosan várható visszaadása mint a rendszerváltás természetes része jelent meg. 1990 tavaszáig az egyetlen aggodalmas hangú cikket egy kiségyházi vezető, a későbbi SZDSZ-es képviselő, Iványi Gábor jelentette meg. Arról írt – s jellemző módon a *Magyar Hírlapban*, s nem a *Magyar Nemzetben* –, hogy az önkormányzatokra kellene bízni, mit és mikor adnak vissza az egyházaknak.

A várható változásokra tekintettel még a Németh-kormány felmondta az állam és az egyházak 1950. évi megállapodását, mely korlátozta a felekezeti iskolák számát, s az 1985-ös oktatási törvény módosítása 1990 tavaszán az egyházak alanyi jogává tette az iskolalapítást. Közel sem volt ennyire természetes azonban az egyházfinanszírozási rendszer megváltoztatása: ennek sem általánosan elfogadott demokratikus nyugati modellje, sem könnyedén követhető magyar hagyományai nem voltak. 1989 elején Pregun István szabolcsi képviselő interpellált az egyházi iskolák állami támogatása érdekében. (Addig egyötöd részben a 200 milliós államsegélyből fedezték az egyházak iskoláik szükségletét, a négyötöd részt pedig saját forrásból, külföldi adományokból teremtették elő.) Az 1990-es költségvetési törvény az állami iskolák által kapott támogatás felét ajánlotta fel a magániskoláknak és az egyházi iskoláknak. Pregun ezt decemberben még kedvezőnek találta, de az oktatási törvény módosításakor már diszkriminatívnak minősítette. A költségvetést módosították tehát, s azon érv ellenére, hogy az egyházaknak van más forrásuk – akár tandíj is –, egyenlősítették az állami és egyházi iskolák támogatását.

Az új oktatási törvény szerint a helyi tanács vagy a Művelődési Minisztérium dönti el, hogy az adott településen az állami oktatás feladatainak ellátásához szükség van-e magániskolára – sőt a minisztérium egyes munkatársai szerint a támogatás is csak az engedély birtokában járt volna. Az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény azonban végül megszorítás nélkül garantálta a teljes normatívát az egyházi iskolafenntartóknak. Ezzel nemcsak mérlegelési jogot nem hagyott a minisztérium kezében, ami az egyház és az állam elválasztásából következett, hanem annak az Európa német hagyományú területein érvényes joggyakorlatnak sem engedett teret, amely bizonyos normatív feltételekhez – például tandíjmentességhez, az állami tanterv elfogadásához stb. – köti a teljes körű állami támogatást.

AZ ELSZALASZTOTT PILLANAT

A választások után, ahogy ez várható volt, felgyorsult az egyházas értelmiség iskolaszervező munkája. Ez volt az a történelmi pillanat, amikor „az egyházas iskolára való társadalmi igény” és „az egyházi tulajdon reprivatizációja” még szétválasztható volt. Ez a rövid ideig fennálló – és később oly sokak által hiányolt – kettősség legjobban talán az Arany János iskola ügyén mutatható be. A XII. kerületi Keresztény Értelmiségi Szövetség igényfelméréssel ellátott kérelmet nyújtott be az „iskolaátvétel” érdekében. Ekkor még nem különböztették meg egymástól az iskolaépületet és az iskolaintézményt, tehát ezek a kérvények az Arany János iskolát kérték vissza. Nem tudható, hogy a kerület – még az önkormányzati választások előtt voltunk – segítőkészsége esetén mi történt volna, új iskola alakul vagy a régi kimenő rendszerben átalakul. A kerületi tanács azonban elutasította az igényt. Ezután szerzett az egyesület tudomást arról, hogy a Szűz Mária Társaság visszaigényli „az Arany” épületét, s megállapodtak velük a két igény összekapcsolásáról – megkeresték továbbá a kerület MDF-es képviselőjét is. Ily módon a helyi – megalapozott vagy kevésbé megalapozott, de mindenképpen létező – iskolaigénylésből a felek türelmetlensége és megegyezés-képtelensége miatt reprivatizációs, illetve pártpolitikai kérdés lett.

Az Arany-ügyben az ágazati racionalitás és politikai racionalitás az MKM-en belül is összeütközött, hiszen miközben a minisztérium illetékes főosztálya – amelynek vezetője egyébként a magániskolajog ismert szakértője, Szüdi János volt – úgy foglalt állást, hogy az a szülői jog, hogy a szülők megválaszthatják az iskolában folyó nevelést, nem jelentheti azt, hogy a meglévő állami iskola szellemiségét határozhatják meg – s ezzel mintegy sugallta, hogy a reménytelen harc helyett a szülők kezdjenek magániskola-alapításba, eközben a miniszter maga támogatásáról biztosította az akciót.

Eközben 1990 szeptemberében a KDNP politikája középpontjába helyezte a keresztény szellemiségű önkormányzati iskolák védelmét. Ekkor már ténylegesen működött a hajdúdorogi görögkatolikus, a mosonmagyaróvári római katolikus és a pesthidegkúti ökumenikus iskola. Mi több, a kereszténydemokraták állami fenntartású felekezeti iskolák létesítésére tettek javaslatot. (Az önkormányzati, állami, egyházi és magániskolák mellett ezzel új iskolatípus jött volna létre.)

Feltűnő módon az erről folytatott tanácskozásokon a parlamenti pártok közül egyedül az MDF nem jelent meg, s ez – együtt a Miniszterelnökség egyházügyi államtitkári pozíciójának átengedésével, az egyházi ingatlantörvény KDNP-s igazságügyi államtitkár által történt előterjesztésével – egyre több politikai elemzőt arra a felismerésre késztetett, hogy az egyházpolitikát és az egyházi iskolák kérdését a

legnagyobb kormánypárt mintegy „leadta” koalíciós partnerének. Hasonlóan ahhoz, hogy ez a földkérdés esetében az FKgP-vel történt.

Nem véletlen, hogy az önkormányzati tulajdonban maradó iskolák keresztyén szelleművé alakításának követelése a KDNP, illetve a katolikus püspöki kar kettős veresége után erősödik fel, hiszen azok ellensúlyozására szolgál. Az egyik ellensúlyozandó tényező a vereségként megélt 1990. nyári „hittanügyi” kompromisszum, a másik pedig egy parlamenti döntés. A parlament ugyanis nem volt hajlandó tárgyalni a korábbi parlament hagyatékából maradt törvénytervezetet az egykori egyházi ingatlanokkal kapcsolatos értékesítési moratóriumról. Ennek oka megítélésem szerint az volt, hogy a leendő, kormánypártinak remélt önkormányzati elit mozgásterét nem akarták előre korlátozni, de ezt a döntést az MDF vezetése még KDNP-s szövetségeseinek sem indokolta meg.

Az egyházi ingatlanokról szóló törvénytervezet és a hozzá kapcsolódó értékesítési moratórium csupán akkor vált sürgőssé, amikor kiderült, hogy az önkormányzati választásokon – az 1990. nyári várakozásokkal ellentétben – a koalíció pártjai vereséget szenvedtek. A kétharmados önkormányzati törvényben biztosított széles körű fenntartói jogok ugyanis valószínűvé tették, hogy az egyházas szellem az önkormányzati iskolák nagyobbik részében akkor sem fog érvényesülni, ha ezt a törvény egyértelműen nem zárja ki. (Mi több, a KDNP és a Keresztyén Pedagógus Kamara az önkormányzatokban még évekkel később is a régi rend képviselőjét látta.)

A kormány még év vége előtt nyilvánosságra hozta, hogy be fogja terjeszteni az egyházi ingatlanokról szóló – funkcionális logikájának ígért – törvényjavaslatot.

AZ EGYHÁZI INGATLANOKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY ÉS AZ ELLENZÉK

A törvénnyel kapcsolatos érvekkel egy korábbi *Világosság*-tanulmányban már foglalkoztunk, most csupán azokat az ellenérveket idézzük fel, melyek már eddig is igazolódtak.

Világossá vált, hogy az önkormányzat akarata ellenében átadott iskola gyakorlatilag életképtelen, hiszen a normatíva nem fedezi a beinduló egyházi intézmény működését. Nem véletlen, hogy a református egyház zsinati határozata csak akkor támogatja az iskolaindítást, ha az iskola ahhoz megszerzi az önkormányzat egyetértő nyilatkozatát.

Bebizonyosodott – a katolikus püspöki kar azóta elhangzott nevezetes választási nyilatkozatával, a Seregély István környezete által megindított *vállaltan* választási lappal –, hogy Fodor Gábor gyanúja az egyházak politikai megvásárlásának szándékáról nem volt alaptalan, s az egyházfinanszírozási ügyekben kirobbant botrányok bizonyítják: nem volt erős Mészáros István László azon kijelentése, hogy egyfajta „vallási tervgazdálkodás” a cél.

Az ellenzéknek azt az aggodalmát, hogy az illetékes kormánybizottságban a racionalitás helyett majd a politikai mérlegelés dönti el a visszaadandó egyházi ingatlanok sorrendjét, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium egy ideig azzal utasíthatta el, hogy az egyházak szabják meg a visszaadás sorrendjét. A kárpótlási összeg szűkössége és a törvény betartásának kényszere – tudniillik, hogy az egyházi követelések évi 10 százalékát *darabszámmra*, és nem értékben kell teljesíteni – már 1992 végére, 1993 elejére felborította az egyházak által javasolt sorrendet, és politikai-hivatali mérlegelés tárgyává tette az ingatlan-visszaadást.

A Fidesz azt javasolta, hogy kerüljön a törvénybe, hogy egy világnézetileg semleges iskolának minden helységben maradnia kell. Ezt az alapvető eötvösi elvet feltehetően a kormányzó pártok számos képviselője is elfogadta, és csak a kiélezett politikai vita miatt került sor a javaslat elutasítására. Későbbiekben a nagy egyházak arra szólították fel lelkészeiket, hogy ilyen helyzetben valóban ne szorgalmazzák az iskola átvételét, s a közvélemény-kutatások szerint az egyiskolás települések lakossága – noha körükben a legtöbb az egyházat követően vallásos, illetve a kormánypárti szavazó – egyértelműen helyeselte ezt az elvet. Ennek ellenére 1992-ben Zalában lehetett ilyen törekvéssel találkozni. A formálisan többiskolás, de gyakorlatilag egyiskolás Dabas-Sári esete, az egyébként erősen egyházas beállítottságú szülők szembeszállása az iskola-átadással, s a „megoldásként” felépült fal bizonyítja, az aggodalom indokolt volt.

AZ EGYHÁZAK REAGÁLÁSA

A kritika arra is felhívta a figyelmet, hogy az ingatlantörvény az egyházi megújulási folyamatot, a „feudális vonások” (Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát kifejezése) felszámolását akadályozza, hiszen a hívők kinyilvánított akarata helyett az egyházi hierarchiát hozza döntési helyzetbe, a hívők az iskolát püspökeiktől kapják. A törvény ezzel is hátat fordított az eötvösi elképzelésnek, mely a katolikus autonómiát – azaz a hívők és alsópapság demokratikus beleszólását az egyház világi ügyeibe – éppen az iskolaügyön keresztül látta megvalósíthatónak.

Miközben a nagyegyházak vezetése a kormánykoalíció mellé állt, a nagyegyházakon belül ellenzékieknek számító lelkészek és világi értelmiségiek immár nyíltan szembefordultak a törvénnyel, s a koalíció egyházpolitikájával. A napisajton kívül elsősorban az *Egyházforum*, a *Mérleg*, (a Pax Romána lapja), az *Igen*, a Zsinati kör publikációi és az *Egyház és Világ* biztosítottak publicitást ezeknek a véleményeknek.

Az egyházak „túlvállalása” még azokat is aggodalomra készítette, akik nem értettek egyet azzal az interpretációval, mely az egyházak modern társadalomban betöltött feladatában – II. vatikáni zsinat határozatát, illetve a holland és német protestáns teológiát követő módon – a karitatív-diaikonikus és *nem* az iskolafenntartó-pasztorációs funkciót hangsúlyozta. Sokan – köztük Korzenszky Richárd, az egyházi iskolák MKM-alkalmazott, de eredetileg bencés paptanár biztosa – aggódtak, hogy megfelelő számú pedagógus híján ez egyházi iskolák indítása egyszerű táblacseré lesz. Mások kifejezetten elkötelezett szellemiségű tanulógardát határozták meg a sikeresen működő és „valóban egyházas” iskola feltételeként. A „meglévő intézmények erősítése vagy újabb intézmények alapítása alternatíva a 16. század óta élő, az 1850-es évek óta pedig akut probléma az egyházakban. Az erőtartalékok végességéből többek – például Ritoók Zsigmond református főgondnok – szerint bizonyos oktatási funkciókról, például az egyházi tanítóképzésről való ideiglenes lemondás és ehelyett kollégium-szervezés következne. Hasonlóképpen az egyetemalapításban is két álláspont létezett: az önálló egyetem alapításának költségesebb és ingatlanigényesebb koncepciója – ennek megvalósítása lett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem –, és a meglévő tudományegyetemekbe való betagozódás koncepciója, ami a szegedi kísérletben manifesztálódott.

„A törvény sok tekintetben zsákutcába vitt bennünket... Aki visszaker, az népszerűtlen, s még a legártatlanabb is gyanúba keveredik. Másrészt a társadalomban zavarokat okoz egyik-másik intézmény kiiktatása és az új szellemben történő újraindítása” – nyilatkozta Várszegi Asztrik.

Ezek az álláspontok azonban rendre kisebbségben maradtak. Erről persze nem csupán az ingatlantörvény és a parlamenti pénzelosztás logikája tehet, hanem az egyházszociológiai helyzet is: Tomka Miklós adatai szerint „a városi közép- vagy felsőfokú végzettségű fiatal felnőttek, akik a kevésbé intézményfüggő, újszerű vallássságot képviselik, Nyugat-Európában 20–25 százalékot, Magyarországon csak 15 százalékot képviselnek a vallásosak között”. A vallásos hitek és attitűdök – a maradék 75 vagy 85 százalékot tekintve is – Magyarországon sokkal tradicionálisabbak, mint Nyugat-Európában, ahogy erre Szántó János szociológiai felmérése rámutatott.

Az egyházak és az egyházas értelmiség köreiben – talán éppen ebből következően – az aggodalmakat negligáló vélemények is vannak: Lukács Tamás KDNP-s képviselő az átadás meggyorsítását ellenző érvek sorából lényegtelennek tekintette, hogy hány iskolát tudnak az egyházak működtetni. Pedig Kada Lajos érseki rangú vatikáni tisztségviselő és Ternyák Csaba, a püspöki kar titkára is úgy vélekedett, hogy „a magyar egyház nem bővelkedik tehetségekben”. Ennek ellenére a káderhiányt sokan nem tekintik akadálnak a visszaigényléseknél. A protestáns kultúregyesület titkára, Tőkéczki László – noha szélsőségesen elisztikusra formálná a református iskolaügyet – nem gondol az ingatlan-visszaigénylések korlátozására.

A tényleges iskolaiigénylésekről döntő püspököktől pedig igazán nem várható el a „lemondás” attitűdje, ahogy Vég Gábor, a fővárosi ingatlanegyeztető bizottság SZDSZ-es elnöke igen empatikusan rámutatott: egyetlen püspök sem vállalhatja, hogy milliárdos vagyonról, nyolcszáz éves tradícióról lemondjon egy hite szerint néhány évtized alatt leküzdhető káderhiány, igényhiány miatt. A korlátokat a törvényhozásnak kellett volna felállítania.

AZ INGATLANIGÉNYEK HATÁSA AZ OKTATÁSPOLITIKÁRA

Az egyházi ingatlanokról szóló törvény tehát lényegében a kormánypártok egyházas köreinek és a nagyegyházak hierarchiájának megfelelő szövegezésben született meg: feltehetően ennek köszönhető, hogy az MKM – az egyházas oktatást garantálva látván a leendő egyházi iskolákban – belenyugodott abba, hogy az önkormányzati intézmények világnézeti semlegességét törvény biztosítsa. Így kerülhetett be a szó egyáltalán az 1991 novemberére kidolgozott oktatási törvénykoncepcióba.

A koncepció a leendő – és elképzelések szerint nagyszámú – egyházi iskolának sajátos jogokat adott a magániskolákhoz képest: a minisztérium és az érintettek külön-megállapodását tette lehetővé, s az igazgatási felügyeletet maga az egyház látta el.

Közben azonban elkészült az első összesítés az MKM-ben. Ebből kitűnt, hogy még ha az önkormányzatok „simán” át is adnák az intézményeiket, mindenképpen óriási funkcióvesztés következik be, hiszen az egyházak mindössze 752 általános iskola működtetését tervezték, miközben a visszaigényelt épületekben 1304 működött, s mindössze 167 óvodáét, miközben a visszaigénylés 321 működőt érintett volna.

Ezekben a hónapokban világossá vált az is, hogy az önkormányzatok igen sok ingatlanért fognak kártérítést kérni, s hogy a pénzügyi kormányzat által arra az évre engedélyezett egymilliárdos kártérítési alap ennek töredékére sem lesz elég. Hasznosabb lett volna az önkormányzati vagyon átadása előtt egy 3-5 százalékos tartalékalapot képezni az önkormányzatoknál, melyből az adott településen ki lehetett volna elégíteni az egyházak kárpótlási igényeit – sajnálkozott utólag a KDNP-s miniszterelnökségi államtitkár.

Az ingatlanigénylések országos összesítéséből véleményem szerint az következett a kormányzat számára, hogy a funkcióvesztésre hivatkozás lehetőségét csökkenteni kell, ugyanakkor biztosítani kell a mégiscsak önkormányzati kezelésben maradó iskolák keresztény szellemiségét. Ezért maradt ki a világnézeti semlegesség fogalma az 1992. január 14-i tervezetből. (Nem szabad persze figyelmen kívül hagynunk, hogy a magyar kultúrharc másik két területén – a hadsereg és a média kérdésében – is ekkor élesedett ki a helyzet.)

A két szövegváltozat a tervezetekben a következő:

„A központi állami, illetve önkormányzati nevelési oktatási intézményben a nevelés és oktatás a világnézeti semlegesség elvén szerveződik.” (1991)

„A nevelési, nevelési-oktatási, oktatási intézményekben a nevelés és oktatás a lelkiismereti szabadság és a különböző világnézetek közötti megbékélés elvén szerveződik.” (1992)

A módosítás tehát nemcsak a „semlegesség” és a „megbékélés” közötti különbség miatt volt fontos (azaz a vita igazi tartalma nem a semlegesség mint kifejezés körül zajlott, ahogy ezt a kultuszminiszter gyakran állította), hanem amiatt, hogy az 1991-es koncepció külön szabályozta a közintézmények szellemiségét, az 1992-es pedig az egyházi közintézményekkel együttesen. Ezt lehetővé tette volna az önkormányzati iskolák változás nélküli átvételét, és kizárta volna a kártalanítást.

Az önkormányzati és szakszervezeti oldal 1992. április 3-án javasolta az OÉF-nek, hogy a törvény mondja ki: „Az önkormányzati törvényben az önkormányzatok számára megállapított ellátási kötelezettség világnézeti szempontból semleges oktatási-nevelési intézményben teljesíthető.” Ezzel szemben a Kormány fenntartotta azt az elképzelését, hogy „Az állami és önkormányzati nevelési-oktatási intézmény világnézeti alapon nem tartható fenn és nem működtethető, lakossági igény esetén a települési önkormányzatnak megállapodást kell kötnie a világnézeti alapon működő fenntartóval.” (A megállapodási kötelezettség – ami a kétharmados önkormányzati törvény módosítását is igényelte volna, elfogadására tehát nem sok remény volt – lehetővé tette volna, hogy kártalanítási kötelezettség nélkül kerüljenek át iskolák az egyházakhoz. A lakossági igény fogalma ebben az esetben azért volt hasznos, mert nem a konkrét iskolában tanulók szüleinek többségét jelentette, hanem egyszerűen egy egyházi iskolába való jelentkezést. A világnézeti alapú fenntartó lehetett egyébként alapítvány is – ahogy a kispesti iskolabotrány később igazolta.

Időközben a közvéleményt egyre intenzívebben foglalkoztatták az egyházi visszaigénylésekkel kapcsolatos konfliktusok, a Deák téri iskola és Miskolc, vagy éppen Debrecen és Kalocsa ügyei. Világossá vált, hogy a kiváltási összegekre nemcsak akkor van szükség, ha az önkormányzatok meg akarják őrizni az intézményt, hanem akkor is, ha az intézmény pedagógusai, vagy a szülők, a diákok nem akarják, hogy „átadják őket” az egyháznak. Ezekben az esetekben ugyanis a pedagógusok, illetve a szülők a nyilvánossághoz fordultak, képesek voltak megszerezni a legfontosabb napilapok támogatását ügyükhöz.

A korábban példaértékű – már az ingatlantörvényt megelőzően ingatlanátadásokhoz vezető – szegedi gyakorlat is a város és a szeged-csanádi püspökség között háborúskodássá vált – bár a liberális önkormányzatnak a többi egyházzal sikerült fenntartani a jó viszonyát. Pécsen ugyan kártalanítási igény nélkül adta vissza az önkormányzat az ingatlanok egy részét, de a Fidesz-frakció hevesen támadta ezt.

A KDNP kénytelen volt megállapítani: az egyházaknak minden egyes iskola visszaadásáért harcolniuk kell. Ez a megállapítás, és annak világossá válása, hogy az

önkormányzatokkal szemben rövid idő alatt erőből nem lehet célt érni, valamint az egyházi ingatlantörvény módosítását – ekkoriban még – kilátásba helyező liberális és szocialista pártok várható győzelmétől való aggodalom oda vezetett, hogy a KDNP kívánságára – sajtóinformációk szerint a KDNP ennek függvényévé tette az 1993-as évre szóló költségvetés megszavazását – radikálisan megemelték az önkormányzatok kárpótlására rendelkezésre álló összeget. Ez 1993-ban felgyorsította az ingatlanok visszaadását. 1993 végén újabb emelést szavazott meg a parlament. Abban viszont, hogy az emberjogi bizottság 10 milliárdos(!) javaslatát a parlament már elvetette, talán nemcsak a koalíciós többség erőteljes meggyengülése tükröződik, hanem azok a remények is kifejeződnek, melyek a közben hatályba lépett oktatási törvény által kínált egyik lehetőséghez fűződnek: ahhoz, hogy az MKM és az egyházi iskolafenntartó között közvetlen megállapodások köthetők.

Az MDF-en belüli véleménykülönbségekre utal, hogy az oktatási bizottság elnöke, Karsai Péter úgy nyilatkozott, hogy szeretné, ha az oktatási intézmények nagy többsége – Hollandiához hasonlóan – egyházi kézben lenne, az akkori közoktatási államtitkár-helyettes, Dobos Krisztina viszont határozottan cáfolta, hogy ilyen jellegű célkitűzései lennének a minisztériumnak. Az egyházi igénylések nyomán a jelenleg kevesebb mint 2 százalék helyett az intézmények 4-5 százaléka lenne egyházi, hangsúlyozta az egyházi főosztály is.

Az is világossá vált, hogy a kormányzat – a külön megállapodással milyen irányban fogja befolyásolni az egyházi iskolák helyzetét: 1992 augusztusában az MKM a magánintézményekre nem, de az egyházi intézményekre kiterjesztette a pedagógusok béremelését. Tette ezt annak ellenére, hogy a parlament önkormányzati és kulturális bizottsága állást foglalt a nem önkormányzati iskolák egyenlő kezelése mellett. A politikai államtitkár pedig kijelentette, olyan alapot kíván létesíteni, amelyből az egyházi iskolák finanszírozását ott is meg lehet oldani, ahol az önkormányzat nem vállalja a normatíva kiegészítését.

AZ 1993-AS OKTATÁSI TÖRVÉNYHEZ VEZETŐ FORDULAT

Az Alkotmánybíróság – több beérkezett keresetet, köztük az SZDSZ-ét és a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetét összevonva – végül is kimondta egyfelől az egyházi ingatlantörvény alkotmányosságát, másfelől az állami iskola semlegességét. Leszögezte ugyanakkor: a „funkciómegőrzés az iskola egyházi iskolaként való továbbműködtetésével nem teljesülhet... Az államnak... azok számára, akik nem kívánnak egyházi iskolába járni – tényleges alternatívát kell biztosítania azzal, hogy semleges iskola látogatását lehetővé teszi, e semleges iskola igénybevétele nem jelenthet számukra aránytalan terhet. Csak a konkrét eset körülményei alapján dönthető el, hogy mi minősül aránytalan tehernek.” Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint „a semleges iskolát választóktól várható el kisebb áldozat”. Megítélésem szerint ez a félmondat kulcselem a határozatban, mert a bizonytalan „aránytalan teher” fogalmának definiálását teszi lehetővé: azaz mindenképpen aránytalan teher, ha a semleges iskolát választók nagyobb áldozatot hoznak, mint az elkötelezett iskolát választók.

Az Alkotmánybíróság, mely hosszú távú célként a semleges állam és a világnézeti-leg elkötelezett oktatás teljes szeparációját jelölte meg, úgy foglalt állást, hogy a jelenlegi átmeneti helyzetben, „ha a vallásos nevelés csupán egyes osztályokban folyik, ezekre nem vonatkozik az állami iskola vallási semlegességének követelménye”.

A közoktatási törvény 1993. februári változata – miután a világnézeti semlegesség elutasításainak koncepciója megdőlt – két módon kívánta az egyházi iskolaindítást segíteni, illetve az iskolaátadást – kárpótlás nélkül – lehetővé tenni. A szülők jogává kívánta tenni a lelkiismereti meggyőződésnek megfelelő iskolaválasztást: azaz gyakorlatilag közfeladattá tette ilyen iskolák létrehozásának segítését. Másrészt a helyi népszavazás útján hozott lakossági döntés alapján kötelezővé kívánta tenni az önkormányzati iskola átengedését.

Az MKM az oktatáspolitikai vitában ezzel mintegy kommunikációs fölénybe került. Az a korábbi megállapítás, hogy egy egyházas kisebbség akarátát kívánja a kormányzat a semlegességet kívánó többségre kényszeríteni, tarthatatlanná vált. Az ellenzéknek és a szakszervezeteknek csak az a rendkívül nehezen kommunikálható érv maradt, hogy „lelkiismereti meggyőződésnek megfelelően” jobb a „lelkiismereti meggyőződéssel *nem ellentétes* iskolaválasztási jog, illetve hogy még a népszavazási többséggel szemben is védeni kell az egyházi iskolát nem kívánó helyi kisebbség érdekeit, hiszen kisebb sérelem a hívőknek semleges önkormányzati, mint a nem hívőknek elkötelezett egyházi iskolába járni. (A lelkiismereti meggyőződés szerinti oktatást Rédly Elemér, a katolikus püspöki kar iskolai ügyekkel foglalkozó referense már értelmezte is: szerinte a szülőknek joguk van megtudakolni az önkormányzati iskolában tanító pedagógusok világnézetét, s hogy gyermekük tankönyvválasztását ellenőrizhessék, a kiadóknak kötelességük lenne az egyes tankönyvek világnézeti irányulását feltüntetni...)

Hiába kísérelték meg a liberális pártok és a szakszervezetek a közvéleményt ezen érveknek megnyerni: a brutálisabb szembeállításokhoz szokott közvélemény ebben már nem érzekelte a világnézeti sérelmet. Az Alkotmánybíróság instrukcióit általában követő és az önkormányzati törvénnyel általában összhangba hozott oktatási törvény készítői az előbb idézett alkotmánybíróági fél mondat integrálására már nem voltak hajlandóak.

Az oktatási törvény deklarálta a felekezeti iskolaválasztás szabadságát, de nem határozta meg, ki a felelőse annak, hogy a szülőknek legyen lehetőségük a világnézetüknek megfelelő oktatás választására. A törvény a felekezeti iskolák létrehozásának minisztériumi támogatásához, illetve velük különfinanszírozási megállapodások kötéséhez vezethet, lehetőséget biztosít arra, hogy az MKM a helyi önkormányzat ellenében is megállapodást kössön az egyházi fenntartóval. Ez akár még a választások előtt az egyházi iskolák kiemelkedő finanszírozását évekre garantáló megállapodásokhoz vezethet.

A törvény az önkormányzatok és az egyházak közötti megállapodás szabályozásával sajátos „dupla vagy semmi” helyzetet hozott létre. Az önkormányzatok vagy egyáltalán nem kötnek megállapodást az egyházakkal, vagy pedig olyan megállapodást kötnek, ami financiálisan rendkívül kötött: olyan arányban kell finanszírozni ezeket az intézményeket, amilyen arányban saját intézményeit.

A törvény a káderproblémákra is választ adott: az egyházi iskolai pedagógusok részben közalkalmazotti státust kaptak, a nem pedagógus végzettségűek pedig kollégiumi nevelőként való alkalmazás lehetőségét.

A törvény lehetőséget teremtett az önkormányzatok számára az iskolák átadására, de nem definiálta, hogy mit tekint aránytalan tehernek, amivel a továbbra is a nem elkötelezett iskolát választó szülők már nem sújthatók.

Mindezekben a kérdésekben – talán egyedül a pedagógusszabályozást leszámítva, ahol a Pedagógusok Szakszervezete üdvözölte a lépést – a törvény az önkormányzati szövetségek és a három ellenzéki párt határozott ellenállásával találkozott.

RENDSZERVÁLTÁS?

Az elmúlt négy esztendőben Magyarországon ledőltek a hittanoktatás és az egyházi iskolaindítás előtti korlátok. Ezt bizonyítja az egyházi iskolák és a hittancsoportok számának rendkívüli növekedése. A vallásos pedagógusokat és szülőket már senki nem korlátozza, hogy az iskolában kinyilváníthassák hitüket – legalábbis ilyenre vonatkozó konfliktusok, a nyilvánvalóan másról szóló „Szív utca-ügy” kivételével nem kerültek napvilágra. Nemcsak a szoros értelemben vett egyházi iskolák, hanem a felekezeti vagy ökumenikus elkötelezettségű magániskolák, alapítványi iskolák száma is megnőtt. Ebben az értelemben a rendszerváltás megtörtént.

Az egyházfinanszírozási törvény hiánya azonban fenntartja az egyházak politikai kiszolgáltatottságát, vagy legalábbis befolyásolhatóságát. Az egyházi ingatlantörvény logikája – még végső soron kormányhivatalok mérlegelésétől teszi függővé, hogy melyik egyház milyen ingatlant kap – ugyanezt teszi. Változatlanul egyenlőtlenség tapasztalható az egykor iskolatulajdonos nagyegyházak és a „későn jöttek”, a „kicsik” között. A kisegyházak egyetlen – pünkösdistá – általános iskola fenntartására képesek 18 tanulóval, míg például a katolikus egyház általános iskolásainak száma majdnem tizenháromezer. Az ingatlantörvény révén az állam beleszól az egyházi hierarchia és a hívői igények közötti vitába az előbbi oldalán. A rendszerváltás e téren még előttünk van.

A rendszerváltás másik eleme a lelkiismereti szabadság érvényesülése az iskolában. Az önkormányzati intézmények semlegessége – néhány osztály átmeneti elkötelezettsége lehetőségének fenntartásával kimondatott. A pedagógusok lelkiismereti szabadságát törvény védi. A tankerületi oktatási központok és az önkormányzatok e pillanatban általában alig képesek közvetlen világnézeti nyomást kifejteni a pedagógusokra. A szélsőséges esetekben működik a nyilvánosság, mely a fenyegetetteknek kedvez. A rendszerváltás e téren megtörtént.

A hittan elhelyezkedése tisztázatlan, helyi mérlegelés tárgya. A szülők rákényszerülhetnek világnézetük megvallására. A felekezeti fenntartóhoz akaratuk ellenére átkerülhetnek diákok, pedagógusok. Jogaik ez esetben definiálatlanok. Nem világos, hogy lesznek-e „kvázi-világnézeti” kritériumok a nemzeti alaptantervben. A rendszerváltás még ezen a téren is előttünk van.

IRODALOM

Terjedelmük miatt el kellett hagynunk a tanulmány hivatkozásait, melyek közül a legfontosabbak a napilapok tudósításai. Az „Iskola és egyház” témakör legjelentősebb feldolgozása az *Educatio* című folyóirat 1992. 1. tematikus

száma és az Oktatáskutató Intézet Kutatás Közben füzet sorozatának 162., 184., 185. száma. A fenti „történettel” párhuzamosan alakuló „Hittantörténet” összefoglalása az *Educatio* 1994. 1. számában olvasható.